

Борис Дем'яненко

УКРАЇНЬСЬКА ВЛАДА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПОСТТОТАЛІТАРНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

*«Відповіді є попереду, позаду є тільки досвід —
позитивнийчи негативний»
(древня грецька мудрість)*

Якщо погодитися із твердженням англійського історика Джона Актона «Будь-яка влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно», доведеться визнати, що розбещеними здебільшого є політики, бо ніхто так не жадає влади й ніхто так не страждає від її відсутності, як вони. Спробуємо розглянути феномен української влади через призму кризи ціннісних орієнтирів посттоталітарного суспільства.

Українська влада сформувалася і діє в особливих умовах посттоталітарної трансформації суспільства. З часу проголошення незалежності населення України вимушено проживає в умовах соціальної аномії, що характеризується відсутністю в суспільстві ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації (загального уявлення про те, що таке добре і що погано, що в цьому суспільстві заохочується, що засуджується і що карається). Колишня ціннісно-нормативна система, що консолідувала тоталітарне суспільство, зруйнована, а нова, заснована на демократичних цінностях, так і не була сформована. Ці умови вже давно призвели до високого рівня аномічної деморалізованості понад 80% населення України. Але стан аномії не може тривати в суспільстві до безкінечності. Масова свідомість змушена шукати ціннісні підпори в історичному минулому і звертається до пошуків месії, який прийде і наведе «лад в країні». Таким месією в аномічному суспільстві може стати авторитарний або тоталітарний лідер з комуністичною риторикою або архаїчно-традиціоналістський «духовний пастор». Безперечно, в Україні ще дуже живі рани від правління комуністичних лідерів.

Проте, не знаходячи в соціумі не тільки нових чинних демократичних цінностей, але навіть і елементарних законів, які діють, масова свідомість звертається до традиціоналістської ціннісної бази регулювання соціальних відносин. Важливими конструктивними елементами ціннісної системи політичної свідомості українського суспільства є посттоталітарні стереотипи. Тому цілком закономірною є атрибутика й риторика, відповідна цінностям, що претендують на морально-консолідуючу основу в Україні.

Попередній кучмівський режим влади в Україні мав явно авторитарний характер і зумовлювався особистими як перевагами, так і недоліками особи Л. Кучми. Конструктивна робота між парламентом і Президентом в Україні не складалася, прем'єри часто змінювали один одного, оскільки перша особа держави побоювалася політичної і, можливо, ресурсної конкуренції з боку прем'єр-міністра й інших вищих керівників країни. Централізація, жорстка ієрархія, глибоке проникнення влади у життя громадян формували особливе ставлення населення України до державних інститутів і, врешті, — до влади. Для української влади, на думку О. Дергачова, були характерними не тільки такі стійкі явища як патерналізм та утриманство, але спостерігалися й більш глибокі явища:

— система організації влади й система управління не були зорієнтовані на служіння народу;

— відбувалася перманентна експансія держави на традиційне поле життєдіяльності громадянського суспільства;

— сформувалася політична псевдокультура, в масовій свідомості утвердилася досить стійка уява про недоторканність державної влади, особливий статус вищих представників влади, можливості і необхідності контролю за їх діяльністю¹.

Політичні сили, що прийшли до влади у 2004 році, скоріше всього інтуїтивно, використавши інші ціннісні установки масової свідомості, стали формувати образ лідера з пасторськими рисами. Звідси й досить дивна для політичних лідерів, що проголошують курс на інтеграцію в сучасне демократичне співтовариство, традиціоналістська орієнтація: архаїчне вбрання й зачіски, молебні й богослужіння на вищому державному рівні, спроби упровадити релігійні догмати в державну систему освіти, непотизм (кумівщина) як основний принцип підбору кадрів у формуванні владних структур і т.п.

Схема розподілу владних повноважень зразка 1996-го року закріплювала в Україні майже абсолютну повноту президентської

влади, але цілком ігнорувала механізм відповідальності глави держави. Не думаємо, що сильна президентська влада — ідеальний варіант для України. Слепе повернення до конституційної редакції 11-річної давності буде, найшвидше, означати крах української демократії. Президентський режим припустимий і виправданий лише тоді, коли глава держави буде ще й главою виконавчої влади та стане відповідати за дії цієї влади. І, найголовніше, — коли буде виписано чіткий механізм жорсткого контролю за діяльністю Президента з боку парламенту та опозиції. Однією з головних гарантій здійснення цього контролю має бути проста й зрозуміла процедура оголошення імпічменту. Причому дострокова відмова від влади має наступати, серед іншого, за порушення найвищою посадовою особою принесеної нею присяги. Крім того, Президент має бути позбавлений права вносити до Конституції зміни, що стосуються сфери його повноважень. Напевно, розумно було б і звільнити його від обов'язків гаранта Основного Закону, перекинувши цю роботу на Конституційний суд.

Версія зразка 2004-го року має ще більше недоліків². Те, що наші політики та підготовані ними правознавці голосливо іменують «системою стримувань і противаг», насправді виглядає нерозумно, оскільки не дає нормально функціонувати ані Президентові, ані уряду. Після внесення поправок до Конституції виникла система «двовладдя» в країні в цілому й у виконавчій гілці влади зокрема.

Мають рацію ті, хто вважає, що політична реформа має незавершений характер, і є лише першим кроком у низці системних змін у країні. Тому робити висновки про переваги й недоліки нової системи рано. Сама система поки так і не набула скільки-небудь стабільних контурів. Не варто також говорити про системне посилення або ослаблення інститутів КМУ або Президента, оскільки при зміні політичної кон'юнктури можливою є зміна існуючого балансу сил.

Сьогодні очевидним є той факт, що в особі прем'єра і Президента зішлись не тільки керівники двох найвищих державних інститутів в Україні — КМУ і президентської посади, але і двох геополітичних, культурних світоглядів, управлінських стилів. За В. Ющенком і В. Януковичем сьогодні стоять не тільки особисті амбіції й інтриги найближчого оточення, але й ціннісні орієнтири громадян України. Тому перемога одного з таборів

чи навіть порушення балансу сил на користь однієї зі сторін опонентами сприйметься у край хворобливо.

Спроби забезпечити перемогу або перевагу однієї зі сторін через демократичні традиції, що не сформувалися, неминуче призведуть до насадження (більш-менш успішного) цінностей однієї з них. Це, наприклад, бажання прискороеного вступу в НАТО, зрівнювання в правах воїнів ОУН-УПА і ветеранів Великої Вітчизняної війни, з одного боку, і визнання російської мови як державної, інтеграція у напрямі Росії (СНД і ЄСП) — з іншого. Причому йдеться не про спроби налагодження внутрішньонаціонального діалогу, пошуку консенсусу або компромісу, а саме — про прагнення до асиміляції, до насадження інших культурних орієнтацій, про підміну історичної пам'яті. Тобто, наявні ознаки авторитарного мислення, для якого характерна нетерпимість до опонента. Насправді ж, нам видається, обидві позиції якщо не ідентичні, то близькі одна одній, і пошук компромісу за правильного підходу не зайняв би багато часу й сил. Просто обидві сторони дуже наполегливо тримаються за упевненість в істинності тільки своїх поглядів. Крім того, домінування лише однієї політико-державної інституції означає домінування (а в українських умовах — «узурпацію влади») одного політичного угруповання, яке не сприймається значною, а то й більшою частиною українського суспільства, так само як і політичною й економічною елітою.

Нинішня опозиція Президента В.Ющенка політичній реформі свідчить про те, що всі, хто з ним прийшов у владу, маючи можливість, починають орієнтуватися на президентську форму правління як консервативнішу й таку, що сприятиме утриманню владних позицій. Іншими словами, будь-яка пострадянська влада схильна до консервації свого становища і, якщо можливо, робить це через президентську форму правління, а будь-яка опозиція прагне до посилення ролі парламенту. Причина, зрозуміло, коріниться не в ідеалістичних симпатіях до цього інституту, а в бажанні використовувати його для здобуття влади.

Щодо ще одного суб'єкта владних відносин — партій влади, то варто зазначити, що в їх формуванні та функціонуванні також проявляється посттоталітарний синдром. Усі вони — і колишні (НДП, «За ЄдУ» тощо), і теперішні («Партія регіонів», НУНС) будувалися згори для політичного обслуговування свого лідера, який уже займає чи має серйозні шанси зайняти одну з вищих державних посад. Тому всі зусилля його найближчого

оточення зосереджуються на забезпеченні безперешкодного, монопольного, нічим і ніким не обмеженого доступу до державних ресурсів для безконтрольного їх споживання й використання у приватних інтересах — своїх і свого боса.

Будь-яка партія влади неминуче набуває рис картельної партії: у такій партії її вищі функціонери стають одночасно державними службовцями (висота посади безпосередньо залежить від місця в партійній ієрархії). Саме цей симбіоз партійних чиновників із державними контролює увесь процес ухвалення і партійних, і державних рішень. Вплив рядових членів партії (це персонал підприємств, що належать партійній верхівці) усередині такої партії украй незначний і, зрештою, зводиться до ролі «чорної піхоти» виборчих баталій. КППРС відрізнялася у цьому сенсі лише формально визначеними номенклатурними привілеями і партійною дисципліною.

І все ж, думається, найпослідовнішим носієм тоталітарних цінностей у системі державного управління є чиновницько-бюрократичне середовище. Перше покоління українських управлінців було сформоване радянською системою. Дехто з них, діставши доступ до розподілу потоків і благ, сприяли асоціалізації розподільної системи в державі. Безумовно, вони мали відшліфовані навички організації чиновницької роботи.

Нове покоління сорока-сорокап'ятирічних, яке прийшло до влади зараз, дістало без попередньої підготовки доступ до тіньової сфери розподілу. Коли вони прийшли у законодавчу, виконавчу, президентську владу, незалежно від кольору прапора й змісту партійних гасел, з'ясувалося, що переважна більшість цих людей не має елементарного уявлення про механізми організації державного управління. Вражаюче, але факт — українські чиновники всіх рівнів, які висиджували в своїх кріслах кар'єру майже шістнадцять років, не здатні організувати роботу, якщо немає конкретного господаря з його конкретними корпоративними інтересами. Як працювати на себе, свого керівника знали і знають усі державні чиновники, як працювати на інтереси народу чи держави — до цих пір не знає ніхто. Чиновники обох генерацій мають здебільшого одну і ту ж мотивацію своєї діяльності — приватний інтерес.

Сьогодні різні частини політичної еліти роблять ставку на приєднання до чужих національних чи регіональних проєктів розвитку, не в змозі сформулювати національний державний інтерес. Це ознака глобальної непатріотичності критичної маси українських політиків. Розколотисть еліт поглиблює

розколотість суспільства й посилює загальну неконкурентоспроможність держави.

Цілком очевидно, що боротьба, яка ось уже котрий рік із різним ступенем активності відбувається на владному олімпі, має дуже мало спільного з битвою за інтереси народних мас. Сьогодні це битва за інтереси сотень чи тисяч, наділених владою, із тими, хто її прагне. Причини аж ніяк не в концептуальних різницях при формуванні державного бюджету, аграрної політики країни, реформуванні судової системи, визначенні зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпеченні енергетичної безпеки та реалізації програм енергозбереження. Причина — у прагненні до максимальної концентрації влади з однією метою — шлюзувати фінансові та ресурсні потоки в потрібні русла, потрібним людям. Саме це прагнення, помножене на непрофесійний кадровий призов, деідеологізацію політичних об'єднань і пасивність мас, дало той результат, який ми сьогодні маємо.

Як у колишні радянські часи відданість комуністичним ідеалам, сьогодні лояльність та вірність кольору прапора та лідеру, що цей прапор тримає, є провідним критерієм кадрових призначень. Це обмежує доступ до влади менеджерів і професіоналів із державним мисленням, котрі й без того з величезними потугами туди просочуються. Не випадково креативні, масштабні, творчі люди українського походження часто обтяжені життям в Україні саме через те, що духовний клімат визначають дуже сірі посередності. Складається стійке враження, що і до 2004 року, і в постпомаранчевий період нашої історії ця класична українська управлінська схема витискування яскравих і креативних людей була реалізована стосовно народу в цілому.

Думаючи наші співвітчизники вбачають біду «помаранчевої революції» в тому, що вона так і не привела до якої-небудь якісної ротації еліти. Молоді, енергійні носії нового світогляду і нових управлінських установок (за дуже рідкими винятками) так і не просунулися у напрямі владних органів. Ті ж, кому вдалося на хвилі «революційного романтизму» просочитися у владні кабінети чи коридори, здається, були поглинуті і знівельовані відшліфованою системою.

Результати дострокових парламентських виборів 30 вересня 2007 року не вселяють оптимізму щодо перспектив зміни системи влади в Україні: якщо партійні політичні еліти і надалі вироджуватимуться в рамках своїх умовно-ідеологічних кадрово-закритих

громад, якщо не розпочнеться пошук людей іншої професійної якості, то Україна стане не просто легкою здобиччю для будь-кого, не просто загрозою для цивілізованого світу (про що вже нині лунають голоси в Європі), — неефективна й неспроможна державна машина стане основною небезпекою для своїх громадян, які за всієї своєї втоми, розчарувань та пасивності на це не заслужили.

Автор поділяє думку тих дослідників українських реалій, які причину перманентного тупцювання України на місці вбачають в тому, що частини її політичної еліти, на відміну від польської, естонської, литовської, угорської та інших пострадянських і постРЕВівських еліт — не змогли знайти спільної об'єднавчої платформи, яка складалася б із усіма визнаних цілей. У кожній із названих вище країн ліві, праві й центристи зійшлися на одній платформі — «країна повинна мати ринкову економіку, членство в ЄС і НАТО, демократичні вибори і вільну пресу». Все решта — нюанси. Сьогодні серед українських керівників, здається, немає жодного політика, який ставив би інтереси держави врівні або вище з особистими амбіціями (окрім словесних обіцянок, звичайно).

З людським лицем української влади далеко ще не все склалося, але все ж тоталітарний оскал зник. Влада не стала гуманнішою, проте вона демонструє набагато менше хамства, принаймні вона набагато частіше, ніж раніше, демонструє готовність це хамство завуальювати. Паростки свободи слова, свободи політичного життя — очевидні. Перманентна парламентська кампанія 2006 — 2007 рр. продемонструвала, що в Україні майже можливі вільні вибори. В Україні вже з'явилося що захищати. Лице влади змінюється, проте не змінилася її суть і методи. Здійснювалися певні спроби зламати систему, але вони зазвичай були точковими, несистемними, а тому, на жаль, не змінили ситуації кардинально. Однією із вагомих причин зазначеного, на нашу думку, стала непроведена вчасно кадрова люстрація носіїв комуністичних цінностей та радянського стилю керівництва.

¹ Дергачов О. «Помаранчева революція»: старт демократичного транзиту? / У кольорах «помаранчевої революції» / Загальна редакція та упорядкування Ю. Шаповала. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007. — С. 127.

² Дем'яненко Б. Л. Політична реформа: можливі ризики одномоментного реформування // Україна Соборна. Збірник наукових статей. Випуск 4, Т.1. — Київ, 2006. — С.22 — 29; Дем'яненко Б. Л. Політична реформа: можливі сценарії реалізації / У кольорах «помаранчевої революції» / Заг. ред та упоряд. Ю. Шаповала. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007. — С.103 — 118; Богаченко-Мишевский Александр Подводные камни новой Конституции // <http://www.yurpractika.com/>.